

В І Д З И В
офіційного опонента на дисертацію
РИМАРА Ігоря Володимировича
«Стратегія і тактика III Інтернаціоналу в 1935-1943 рр.»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук
зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія

У Києві свого часу була вулиця Комінтерну, але сьогодні ця вулиця носить ім'я Симона Петлюри, а про стару назву мабуть більшість киян вже забули. Так само мабуть вже мало хто пам'ятає і знає, ким і з якою метою була створена свого часу ця міжнародна організація та якою були її місце і роль в історії. Історію (точніше, трактування історичних подій) можна і навіть час від часу потрібно переписувати, але з історії навряд чи можна викреслити реальні події, тим більше такі, які наклали відбиток на розвиток сучасної цивілізації, людства і долю тисяч прибічників комуністичних ідей та борців за втілення в життя т. зв. комуністичних ідеалів. А історія Комінтерну теж належить саме до таких подій всесвітньої історії. І нове, безпристрасне прочитання цієї історії є, безумовно, важливим завданням історичної науки.

Особливо це важливо, з нашого погляду, для української історіографії. Саме зараз, після Революції гідності та проведення політики декомунізації в Україні, яка, як відомо, має у нас чимало противників, та особливо під час т. зв. гібридної війни Росії проти України вивчення проблем, пов'язаних з діяльністю організації міжнародного комуністичного руху, якою був III Інтернаціонал, способів, переважно агітаційно-пропагандистського та агентурно-терористичного характеру, його роботи, взаємодії компартій та керівництва Комінтерну, впливу визначальних засад стратегії і тактики на політику національних компартій, перебігу та наслідків Великого терору 1936-1938 рр. для Комуністичного Інтернаціоналу та бюро іноземних компартій, що знаходилися на території СРСР, набуває особливої актуальності.

В історіографії Комінтерну, зокрема, тривалий час великою популярністю користувався глорифікований дискурс, побудований на застарілій методології та компілятивному копіюванні наукових праць середини минулого століття без приділення належної уваги серйозним архівним матеріалам. З розпадом СРСР значна кількість дослідників, в тому числі російських (лише за останні 10 років в РФ, як свідчать дані моніторингу за допомогою інтернету, захищено понад 20 дисертацій з історії Комінтерну, його зв'язків з комуністичним рухом багатьох країн світу тощо), задалася питанням визначення істинної ролі III Інтернаціоналу в історії не лише СРСР, але і Європи, міжнародного комуністичного руху та світу в цілому.

Зважаючи на це, в історичній науці особливої актуальності набувають нові інноваційні дослідницькі практики, зокрема, вивчення історичних процесів у загальноєвропейському контексті, біографічні та джерелознавчі студії тощо. Переосмислення історії Комінтерну та міжнародного комуністичного руху в складний період 1935-1943 рр. з точки зору нових підходів та практик написання історії, в контексті міжнародної політики і із залучення різнобічних документів є нині дійсно важливим питанням.

Актуальність об'єктивного наукового дослідження історії Комінтерну обумовлена також сьогодишнім суспільним запитом, адже воно, з нашого погляду, повинно сприяти успішній дерадянзації і декомунізації масової історичної свідомості населення сучасної України, як і інших посткомуністичних республік і країн. Про важливість й актуальність цього завдання свідчать, наприклад, результати проведеного російським «Левада-центром» у березні ц. р. опитування щодо ролі Й. Сталіна в історії, згідно яким понад 70% опитаних росіян відзначили визначну роль «вождя народів» в історії СРСР, до того ж 51% позитивно ставляться до радянського диктатора, а 46% громадян РФ навіть виправдовують вбивства за наказом цього тирана понад 20 мільйонів ні в чому не повинних людей великими цілями і результатами комуністичного будівництва. Ще одне свідчення цього – нещодавнє рішення

Харківської міської ради про перейменування проспекту ім. правозахисника П. Григоренка на проспект ім. радянського маршала Г. Жукова.

Отже, дисертацію І.В. Римара на тему «Стратегія і тактика III Інтернаціоналу в 1935-1943 рр.» можна вважати актуальною в науково-пізнавальному і важливою в практичному плані. Щоправда, сама назва дисертаційного дослідження є, на нашу думку, не зовсім вдалою і дещо тривіальною. Згідно мети, науковим завданням і змісту дослідження більш вдалим і сучасним було б, наприклад, таке формулювання назви роботи - «Комінтерн як інструмент сталінської зовнішньої політики в Європі (1935-1941 рр.)» або щось подібне.

Разом з тим, чітке формулювання наукової та соціальної актуальності теми, об'єкту і предмету дисертаційного дослідження, логічне визначення хронологічних рамок, територіальних меж, і наукових завдань роботи, основних понять та категорій, які використовуються в дисертаційному дослідженні, дозволили дисертанту сконцентрувати увагу на особливостях та характерних рисах дискурсивних моделей стратегії і тактики III Інтернаціоналу, що безпосередньо впливали як на роботу Секретаріату Виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу (ВККІ), так і на діяльність європейських секцій Комінтерну – національних комуністичних партій.

Щодо структури роботи, то вона зумовлена логікою дослідження, є досить оригінальною й цілком обґрунтованою та не викликає особливих заперечень. Формулювання розділів і підрозділів має проблемно-хронологічний характер. Автор слушно виокремлює розділи, розглядаючи спершу дискурсивну модель III Інтернаціоналу як наслідок проведення VII Всесвітнього Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу влітку 1935 р., під час якого відбулася корінна зміна стратегії Комінтерну, вплив рішень конгресу на політику французької та іспанської компартій, проблему репресій в апараті Комінтерну та бюро компартій на території СРСР протягом 1936-1938 рр., опісля досліджує особливості стратегії і тактики Комінтерну протягом 1939-1941 рр. як повний розрив з досягнення попереднього періоду. Останній розділ присвячений

функціонуванню III Інтернаціоналу в умовах німецько-радянської війни 1941-1945 рр., під час якого відбулося повернення до антифашистської риторики і політики 1935-1939 рр. та причинам розпуску Комінтерну навесні-влітку 1943 року.

Загалом, текст дисертаційного дослідження демонструє добрі професійні навички науково-дослідницької роботи автора і належне розкриття поставлених у вступній частині мети та наукових завдань. Використовуючи широкий спектр документальних та історіографічних джерел з історії III Інтернаціоналу і окремих проблем історії СРСР, дисертант, застосовуючи постмодерний підхід до проблеми, доповнює наукові знання про стратегію і тактики Комінтерну протягом вказаного періоду, а також пропонує новий підхід до проблеми.

Перший розділ дисертації традиційно присвячений аналізу історіографії, джерельної бази та розкриттю теоретико-методологічної засад дослідження. Використовуючи широкий пласт різноманітних досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців, І. В. Римар виконав значну науково-пошукову роботу. Зокрема, автор аналізує праці відомих дослідників проблеми – Ф. Фірсова, Н. Лебедевої, М. Пантелєєва, М. Нарінського, К. Ширині, А. Трубайчука, С. Кульчицького, С. Куртуа, А. Крігель, Ф. Фюре, К. Макдермота та Дж. Агню, Х. Клера, К. Маккензі та ін. Зроблений історіографічний огляд заснований на проблемному підході. Автор докладно аналізує ступінь наукової опрацьованості окремих аспектів проблеми, і справедливо констатує нестачу ґрунтовних синтетичних досліджень, які б розкривали основні підходи до досліджуваної проблеми.

Слід також наголосити на досить ґрунтовному аналізі використаної джерельної бази дослідження. Зокрема, дисертантом проаналізовано окремі документи з Російського державного архіву соціально-політичної історії у Москві, збірки документів з основних напрямків та аспектів діяльності III Інтернаціоналу та зовнішньої політики СРСР, постанови пленумів, конгресів, переписку радянських діячів протягом 1930-х рр., щоденникові записи генерального секретаря Комінтерну Г. Димитрова, спогади та мемуари М.

Бубер-Нейман, Л. Лонго, Д. Іббарурі, І. Майського, К. Маннергейма, Ш. де Голля та інших. Окрема увага здобувача приділена аналізу тогочасної періодичної преси та творів художньої літератури (Е. Хемінгуей, Дж. Оруела, О. Солженіцина), використання яких, як цілком слушно вказує автор, «розширює рамки джерельної бази та дозволяє залучити, окрім мемуарної літератури, переосмислений та виражений в художній формі досвід очевидців подій, як протест/реакцію на несправедливість тоталітарного режиму чи травматичний досвід пережитого»(С. 56).

На жаль, дисертантом не залучені для дослідження відкриті нещодавно матеріали Галузевого архіву Служби безпеки України, що розкривають, зокрема, масштаби і характер Великого терору в СРСР, в тому числі серед національних меншин і діячів зарубіжних комуністичних партій, а також документальні багатотомні видання на основі цих матеріалів, наприклад про «польську», «німецьку», «чеську» та інші операції НКВС СРСР, опубліковані останніми роками.

Загалом, використання значного історіографічного доробку та різноманітних джерел з проблеми і застосування сучасних методологічних підходів, досить детально описаних в роботі, дозволило І.В. Римару досить ґрунтовно та сучасно висвітлити обрану для дослідження тему. Заслуговує на схвалення увага дисертанта до понятійного апарату, використаного в дисертації, зокрема авторська трактовка центрального в його дослідженні поняття «дискурсивна модель», за допомогою якого він спромігся виділити й охарактеризувати три періоди в діяльності III Інтернаціоналу у визначених хронологічних межах роботи.

У другому розділі дисертації здобувачем здійснено всебічний аналіз матеріалів, резолюцій за підсумками VII Конгресу Комінтерну влітку 1935 р. Зокрема, слушною видається думка автора, що саме «доповідь Г. Димитрова на VII Конгресі сформувала оболонку моделі, яка приховуючи собою ядро, в той же час виступала його невід'ємним елементом» і «відображала б поточні інтереси та бачення Й. Сталіним зовнішньополітичних цілей та орієнтирів,

вигідних СРСР» (С. 71). Окрім цього, привертає увагу здійснений дисертантом аналіз процесу чисток та Великого терору в СРСР в 1936-1938 рр. з точки зору завчасного поширення образу уявного ворога (симулякрів) та об'єднання населення шляхом створення атмосфери загальної підозріливості, страху тощо (поширення апотропії), а також наслідків Великого терору 1936-1938 рр. для Комінтерну та іноземних компартій.

Також в цьому і наступних розділах дисертації на конкретно-історичному матеріалі дисертантом розкриті важелі та способи впливу Й. Сталіна на діяльність Комінтерну та його керівництво, переконливо показано ступінь залежності національних комуністичних партій від ЦК ВКП (б) та особисто Сталіна.

Третій розділ роботи присвячено критичному аналізу процесу зміни моделі стратегії і тактики III Інтернаціоналу восени 1939 р., особливостям функціонування Секретаріату ВККІ та іноземних компартій під час першого етапу Другої світової війни. Дисертант досить детально прослідковує процес зародження та появи змін в стратегії Комінтерну, пов'язаних зі швидкою трансформацією міжнародного становища навесні 1940 р. і поступовим наростанням протиріч між СРСР та Німеччиною, яка швидко розширювала власні кордони та вплив. Окремий інтерес представляє аналіз спроби розпустити Комінтерн навесні 1941 р., що обґрунтовано пов'язано автором зі становищем комуністичної партії США восени 1940 р. та прагненням СРСР до поглиблення співпраці з Німеччиною.

У четвертому розділі І.В. Римар, виходячи з положення, що однією з визначальних рис заключного періоду діяльності Комінтерну є «повернення до активної антифашистської риторики», під час якого «антифашизм став безпосереднім засобом консолідації антифашистських сил» (С. 173), розглядає стратегію і тактики III Інтернаціоналу та європейських компартій через призму допомоги СРСР у війні з Німеччиною. Дисертант здійснює предметний аналіз діяльності комуністичних партій Югославії, Польщі, Франції, Німеччини, Італії, США в умовах переростання Другої світової війни в глобальний

військово-політичний конфлікт. Окрема увага приділена малодослідженим питанням пропагандистській діяльності Комінтерну, його взаємодії з радянськими розвідувальними органами тощо.

Нарешті, на основі вивчення достатньо широкого кола документів та надбань історіографії, дисертантом детально проаналізована проблема розпуску III Інтернаціоналу у 1943 р. Причини розпуску систематизовані у відповідності до авторського бачення тогочасної зовнішньополітичної ситуації та завдань комуністичних партій в умовах війни, які на думку дисертанта, стали визначальними при ліквідації III Інтернаціоналу. Щоправда, у зв'язку з цим викликає певний дисонанс твердження автора, що «зміцнілий та консолідований навколо свого лідера, Й. Сталіна, радянський тоталітарний режим більше не потребував подібного інструменту впливу на комуністичні партії» (С. 225)

У загальних висновках до дисертації чітко та об'єктивно підсумовано результати дослідження. Зокрема, зупиняючись на основних підсумках діяльності Комінтерну досліджуваного періоду, дисертант наголошує, що «ідея «світової соціалістичної революції» як магістральна для усієї історії III Інтернаціоналу, так і не була реалізована, а в 1941-43 рр. взагалі зникла з порядку денного у зв'язку з німецько-радянською війною та необхідністю зняття даного протиріччя у відносинах між СРСР, США та Великою Британією, консолідації їхніх сил задля забезпечення спільної перемоги» (С. 229). Висновки характеризується лаконічністю та зваженістю викладу основних результатів дослідження, є вичерпними і логічно побудованими відповідно до структури та наукових завдань дисертаційного дослідження.

Дисертаційна робота І.В. Римара пройшла належну наукову апробацію на міжнародних, українських наукових конференціях. Основні положення дисертації викладено у семи фахових наукових публікаціях. Вважаємо, що отримані результати також матимуть практичне застосування, зокрема, в узагальнюючих працях із всесвітньої історії, історії міжнародних відносин та у

спеціалізованих лекційних курсах. Зміст автореферату І.В. Римара відображає основні положення та висновки тексту дисертації.

Звичайно, дисертаційна робота І.В. Римара, як і будь-яке інше самостійне дослідження молодого науковця, не позбавлена, окрім вже зазначених вище, інших окремих недоліків і викликає певні зауваження та побажання.

Зокрема, дисертант, незважаючи на універсальний характер назви свого дослідження, по суті обмежився аналізом лише одного напрямку діяльності Комінтерну – європейського, проігнорувавши діяльність III Інтернаціоналу поза європейським континентом, зокрема в Америці, Азії, Африці. А порівняльний аналіз, наприклад, європейського та колоніального векторів політики Комуністичного Інтернаціоналу, позитивно вплинув би на загальний науково-теоретичний рівень дисертації.

Практично поза увагою дисертанта залишилося питання підготовки кадрів зарубіжних компартій у московських навчальних центрах Комінтерну та інших комінтернівських структурах, з числа яких після війни чимало діячів очолили комуністичні партії та прорадянські уряди країн т. зв. «народної демократії» (К. Готвальд, І. Надь, М. Ракоші, Й.-Б. Тіто та ін.).

На нашу думку, слід було більше уваги приділити ставленню Комінтерну до Мюнхенського диктату 1938 р. та Віденських арбітражів, проблемі ліквідації у 1937 р. Комуністичної партії Польщі та її наступного відновлення під новою назвою – Польська робітничая партія, місцю Польщі загалом у подіях вересня 1939 р., наслідкам її поділу між Німеччиною та СРСР в контексті тогочасної міжнародної політики та міжнародних відносин на початковому етапі Другої світової війни.

Окрім цього, варто зауважити недостатню увагу дисертанта до питань взаємодії Комінтерну з радянським Інформбюро щодо радіомовлення на окуповані Німеччиною європейські країни й створення на території СРСР національних радіостанцій, їхньої роботи серед військовополонених та іноземних військових формувань на території Радянського Союзу, в європейському русі Опору.

На жаль, в роботі не знайшло відображення протистояння на міжнародній арені Комінтерну з ІУ Інтернаціоналом, створеним Л. Троцьким в еміграції з числа своїх прибічників у різних країнах.

Разом з тим, висловлені вище зауваження й побажання до дисертації носять переважно рекомендаційний характер і не применшують наукової вартості виконаного дослідження.

Загалом, дисертація Ігоря Володимировича Римара «Стратегія і тактика ІІІ Інтернаціоналу в 1935-1943 рр.» є досить оригінальною, самостійною, завершеною в рамках визначених мети і завдань працею, виконаною на належному науково-методологічному рівні. Робота відзначається науковою новизною, є предметним внеском у дослідження історії міжнародних відносин напередодні та на першому етапі Другої світової війни і відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016р.), а її автор – Римар Ігор Володимирович, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент:

С.В. Віднянський,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України

21 червня 2019 р.

